

Přesídlení Čechů a Slováků z Bulharska do Československa po 2. světové válce¹

Bojka Vasileva²

Ještě před posledními výstřely 2. světové války začalo ve světě docházet k přesunům celých populací, a na starém kontinentu především. V souvislosti s novou politickou situací v Evropě se tisíce lidí stěhovaly nebo se vracely do svých domovů s nadějí v lepší zítřky. Byla to poslední masová mezistátní migrace v historii. Mezinárodní vztahy byly o několik let později smluvně upraveny a migrace byla z různých důvodů omezena. Masový charakter si ovšem nadále podržely přesuny obyvatelstva z ekonomických důvodů, které mají ale nejčastěji jen dočasný charakter.

V Československu, které bylo jednou z prvních obětí Hitlerovy agrese, se v průběhu války významně narušila demografická rovnováha. V souladu se závěry poválečné Postupimské konference došlo k odsunu Němců ze Sudet (Sanakojev et al. 1973: 324, 352, 400), kam se následně stěhovali Češi a Slováci i z jiných států.

Po květnu 1945 se do osvobozeného Československa vraceli Češi a Slováci z Rakouska, Polska, Francie, zemí předválečného Německa, Jugoslávie a Rumunska. Část z nich se v těchto zemích ocitla v důsledku války. Jiní v nich žili po celá desetiletí a využili výhodných podmínek k návratu do své vlasti (Světůň 1948; Auerhan 1921).

28. května 1946 bylo Ministerstvo práce a sociálních věcí pověřeno zcela novým úkolem — realizací reemigrace.³ Proces byl zahájen tím, že bylo vytvořeno šest zahraničních misí pro SSSR, Polsko, Rumunsko, Rakousko, Francii a Jugoslávii. Později, v roce 1949, byla podobná mise vyslána také do Bulharska. Právní základ repatriací tvořily bilaterální dohody, které zohledňovaly specifickou situaci migrantů a vztahy mezi dotyčnými státy.

Přesídlení Čechů a Slováků zpět do vlasti bylo financováno zeměmi původu, Československem a Správou Spojených národů pro pomoc a obnovu (UNRRA).⁴ Každý

---

1 Z bulharštiny přeložil Kiril Christov.

2 Василева, Бойка (1985) Преселване на чехи и словаци от България в Чехословакия след Втората световна война. *Векове II*. с. 27–31.

3 Státní ústřední archiv v Praze (SUAP); Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV), s. 336 VII, 2502-1. Závěrečná zpráva o masové reemigraci Čechů a Slováků ze zahraničí.

4 United Nation Relief and Rehabilitation Administration (Správa Spojených národů pro obnovu a pomoc) je jednou z mnoha mezinárodních organizací, které financovaly tyto programy. Správa byla založena 9. listopadu 1943 ve Washingtonu, kde 44 států podepsalo dohodu o účasti. Cílem Správy bylo zajišťovat základní potřeby nebo např. lékařskou péči obětem války. Správa začala fungovat 1. ledna 1945. Během šesti měsíců bylo v rámci Správy vytvořeno 322 týmů po 13 členech. Mezi její hlavní aktivity patřily repatriace vysídlených osob, resp. jejich administrativní zajištění. Správa v poválečném období navazovala partnerství s dalšími mezinárodními organizacemi a později byla připojena k Úřadu Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (Solomon 1963).

repatriovaný obdržel po svém návratu příspěvek 300 Korun.⁵ Celkem bylo v rámci repatriací vyplaceno 64 443 821 korun. Bylo nakoupeno oblečení a obuv pro potřebné. Na jednotlivé migranty se vydalo 1 962 000 korun. Poskytovány byly rovněž finanční prostředky k zajištění chodu přesídlovacích misí v zahraničí.⁶ Repatriovaným byly zdarma vydávány dočasné doklady⁷ během několika dní po jejich příjezdu.

Ministerstvo práce a sociálních věcí postoupilo zajišťování vnitřního přesídlování místním národním orgánům, které transportovaly Čechy a Slováky do lokalit, ve kterých se natrvalo usadili.⁸

Proces reemigrace probíhal v letech 1945 až 1950. V prvním roce byly repatriovány osoby z nejvíce zasažených oblastí ze sousedních, nebo geograficky blízkých států: Rakouska, Jugoslávie, Polska a Francie. Následně, v polovině roku 1946, byly vytvořeny podmínky pro organizovanou repatriaci do vlasti, zaměřenou na dosud nepřesídlené Čechy a Slováky. V další vlně byla přesídlena většina reemigrantů ze Sovětského svazu, Rumunska a Bulharska. Poslední repatriace se uskutečnily v roce 1950. Během prvních pěti poválečných let přijalo Československo přes 200 000 krajanů (197 149 osob v rámci organizovaných přesunů a přibližně 3 000 individuálních migrantů). Tito lidé přicházeli z různých zemí a mnohdy z odlišného socioekonomického prostředí, což působilo problémy na domácí půdě a v rámci zahraničních vztahů.

Významný počet osob přišel do Československa ze Sovětského svazu (Ukrajiny). Ačkoli tato země, nesmírně zasažená válkou, přišla v jejím důsledku o významný demografický potenciál, navrátila do Československa přes 90 000 osob. Přesun proběhl v rámci velmi dobře organizovaných programů, přičemž v základním plánu byl ukončen v roce 1947.

V Rumunsku žilo před válkou okolo 55 000 Čechů a Slováků. 19. července uzavřelo Rumunsko a Československo dohodu, podle které mělo dojít k jejich repatriaci. V Rumunsku byla zřízena komise, která měla za úkol organizovat přesídlení 21 000 osob a dalších asi 4 000 osob se vracelo na vlastní náklady. Většina Českoslováků ale zůstala v Rumunsku. Snahy o přesídlení osob z Jugoslávie také selhaly. Ze 140 000 Čechů a Slováků, kteří v Jugoslávii žili před a po uzavření bilaterální dohody z 23. listopadu 1947, se do Československa vrátilo jen něco málo přes 5 000. Důvodem mohly být nepříznivé nebo neadekvátní podmínky po případném návratu.

Z Rakouska se vraceli Českoslováci, kteří bydleli převážně ve Vídni. Jejich repatriace začaly na konci května 1945, ale k masovějšímu přesunu došlo až po podpisu smlouvy mezi oběma státy z 9. června 1947. Repatriováno bylo celkem 11 117 občanů. Do vyslání mise do Paříže se do vlasti vrátilo 3 143 občanů. Více než 13 000 Čechů pak z Francie repatriovalo organizovaně. Obdobná situace panovala v Polsku. Z polských zemí reemigrovalo 3 000 lidí a celkový počet repatriovaných z Polska do Československa byl 11 341. 4 059 osob reemigrovalo z německých zemí, 6 211 z Palestiny a 1 166 z jihoamerických států.⁹

5 Směnný kurz za jedno bulharské leva byl 2,85 korun.

6 SUAP — MPSV, k. 336, VII, 2502-1.

7 SUAP — MPSV, k. 219.

8 SUAP — MPSV, k. 336, VII, 2502-1.

9 SUAP — MPSV, k. 336, VII, 2502-1; k. 268, 3520.

Můžeme konstatovat, že většina repatriovaných začala po svém návratu pracovat v zemědělství. Někteří repatrianti z Polska pracovali v textilním průmyslu, zatímco ti z Francie a Jugoslávie se věnovali různým řemeslům, přičemž někteří museli zcela změnit profesi. Migraci a její intenzitu značně ovlivňovala sociální struktura, protože Československo osidlovalo hlavně venkovské oblasti a pracovní příležitosti byly především v zemědělství. 28. června 1949 československá vláda v 51 nařízeních rozhodla o dokončení reemigrací do konce roku. Nařízení se vztahovala na Čechoslováky z Jugoslávie, Rumunska, Číny¹⁰ a Bulharska. Tímto programem byly repatriace prakticky ukončeny.

*

Poslední zemí, která oficiálně organizovala repatriace obyvatel do Československa, bylo Bulharsko. Češi a Slováci žili v Bulharsku pospolu v několika vesnicích (Auerhan 1921: 92–97; Pospíšil 1929; Michalko 1936). Měli zde živobytí, majetky a mnohdy uzavírali smíšená manželství. V Bulharsku se usadili dlouho před válkou a do značné míry překonali nostalgický stesk po původní vlasti. Předložené podmínky k reemigraci ovšem nezůstaly bez odezvy a někteří využili příležitosti k návratu. Již v roce 1946 přicestovalo do Československa 122 osob, v roce 1947 se jejich počet zvýšil na 148.¹¹

Současně s tím probíhaly práce na smlouvě, která by tento migrační tok regulovala. Obě země obnovily diplomatické vztahy 10. října 1945. Podpisu dohody předcházela tzv. Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi oběma státy (*Работническо дело* 1948). Text dohody byl připravován v roce 1948. Návrh výslovně uváděl, že tento akt nebude vymahatelný do doby, než bude dosaženo dohody mezi bankami obou smluvních stran o převodu peněžních prostředků migrujících osob.¹² Po vyřešení tohoto problému, byla v roce 1949 uzavřena smlouva mezi Bulharskem a Československem, kterou schválila Rada ministrů výnosem č. 8 ze dne 31. října 1949 a ratifikována 12. listopadu výnosem č. 912 prezidia Velkého národního shromáždění (*Държавен вестник* 1949)¹³.

Dohoda upravovala rozsah migrace a přesné vymezení, koho se přesídlení bude týkat. Jednalo se o osoby české nebo slovenské národnosti, které žily na území Bulharské lidové republiky a měly bulharskou nebo československou státní příslušnost (čl. 1). Statut reemigranta nemohli získat manželé (muži) ze smíšených manželství, ale pouze manželky, které nebyly československého původu (čl. 3).

Dohoda rovněž stanovovala mechanismus pro přesídlování. Ti, kteří chtěli opustit Bulharsko, museli předložit písemné prohlášení společné československo-bulharské komisi (čl. 2). Tato komise přezkoumávala jednotlivé žádosti, zda jsou v souladu s podmínkami dohody a přiznávala práva žadatelům. Po konečném rozhodnutí komise mohlo dojít k samotnému přestěhování.

10 Repatriace z Jugoslávie a Rumunska v té době ještě nebyly ukončeny. Z Číny zbývalo přesunout 100–200 Čechů.

11 SUAP — MPSV, k. 268, VII, 3520.

12 SUAP — MPSV, k. 268, 3520.

13 CDA na NRB (*Centralen dържавен архив на Народна Република България* — Ústřední státní archiv Bulharské lidové republiky), f. 117, op. 8, a. j. 496.

Zemědělci měli právo prodat svou půdu Státnímu pozemkovému fondu. Prodej podléhal hodnocení komise, ve které byli zastoupeni zástupci Ministerstva zemědělství a státního majetku, československé vlády, místní lidové rady a vlastníků (čl. 7). Čechoslováci si s sebou mohli vzít osobní věci, nábytek aj. (čl. 5). Všechny předměty, které převáželi, byly osvobozeny od cla (čl. 6).

Přestěhování bylo povoleno pouze těm osobám, které měly splaceny své dluhy (čl. 9). Přesídlení bylo organizováno v souladu s platnými zdravotními a veterinárními dohodami (čl. 13). Přepřevu zajišťovala a organizovala bulharská strana (čl. 10–12). Osoby, které opouštěly Bulharsko na základě této dohody, ztratily automaticky bulharské občanství (čl. 1).¹⁴

Prvním krokem realizace dohody byla volba členů společné československo-bulharské komise (čl. 14). 16. května 1949 (ještě před ratifikací dohody) se stali členy komise Dr. Václav Šatava a Dr. Jaroslav Čížek, kteří pracovali jako poradci na Ministerstvu práce a sociálních věcí; Ivan Grúník — poradce a Tibor Sameš — tajemník velvyslanectví ČSSR v Bulharsku. Za bulharskou stranu byli v komisi Vasil Georgiev — vedoucí odboru na Ministerstvu zahraničních věcí, Ljuben Popov — celní poradce z Ministerstva financí a Ivan Daskalov — vedoucí odboru Ministerstva vnitřní.¹⁵ Členové komise zastupovali ty orgány, kterých se přesídlování nejvíce týkalo a v jejichž agendě se nacházely problémy spojené s realizací reemigrace.

Zasedání komise probíhala v Sofii. Oba státy se střídaly v předsednictví. Na jednom z prvních zasedání komise bylo rozhodnuto o přípravě tří povinných formulářů. Žadatelé o přesídlení museli komisi předložit prohlášení o reemigraci, seznam předmětů, které chtěli žadatelé vzít sebou a protokol komise v bulharštině a češtině.¹⁶

Proběhla řada jednání s cílem vyjasnit procedurální otázky spojené s přípravou přesídlení. Ministerstvo spravedlnosti požádalo o vypořádání majetkových záležitostí migrantů. Notářům a okresním soudům bylo nařízeno pořizovat záznamy o nemovitém majetku migrantů.¹⁷ Soudům bylo doporučeno, aby urychlily rozhodování v záležitostech žadatelů.

Nejzávažnější a nejnáročnější úkoly při přípravě procesu přesídlení řešilo Ministerstvo zdravotnictví. V jeho gesci bylo oceňování a vyplácení peněz za zemědělské stroje a nemovitosti krajanů. Úhrady musely být provedeny do jednoho měsíce od stanovení výkupní ceny. Pokud byl majetek součástí družstva, byla vyplacena cena vkladu repatrianta. Žadatelé měli právo prodávat produkty ze sklizně roku 1949. Za předpokladu, že se jednalo o produkty domácnosti, bylo povoleno vyvézt majetek, který se vešel do 50 m³, 300 kg hřebíků, 2 kg vlny a 5 kg sýra na osobu.¹⁸ Potraviny na cestu se pořizovaly za standardní ceny.

Na přesídlování spolupracovalo také Ministerstvo národní obrany. Mladí muži, kteří byli uznáni jako reemigranti, byli propuštěni z armády nebo vojenské služby,

14 CDA NRB, f. 117, op. 8, a. j. 496.

15 Tamtéž, f. 89, op. 55, a. j. 603, l 1. Protokol ústřední společné komise o Dohodě o vyřízení přemístění osob české a slovenské národnosti z Bulharska do Československa.

16 Tamtéž. l. 29, Protokol z 19. července 1949.

17 Tamtéž.

18 Tamtéž. l. 23, Protokol z 23. srpna 1949.

pokud v ní dosud sloužili. Čechům a Slovákům, kteří opouštěli Bulharsko, vydávalo Ministerstvo vnitra, bez velkých formalit, skupinové pasy. Probíhaly přípravy na logistickém zajištění dopravy do Československa. Zavazadla přesídlenců cestovala ve speciálních vozech. Je zřejmé, že bulharská strana usilovala o co nejvhodnější podmínky pro reemigranty. Rovněž nebránila převodu jejich úspor z Bulharské národní banky do československých bank poté, co byly uloženy na speciálním bezúročném účtu „Českoslovenští reemigranti“.¹⁹ Byly činěny kroky ke splacení jejich státních úvěrových dluhopisů.²⁰

Také Československo se snažilo o co nejlepší podmínky pro přesídlence. Přestože v Bulharsku byli přesídlenci za movitý i nemovitý majetek vypláceni, byly jim, po příjezdu do Československa, přidělovány domy s hektarem zemědělské půdy.²¹ Tyto okolnosti objasňují enormní počet žádostí o přesídlení, které byla komise jen stěží schopna posoudit ve stanovených termínech.

Z vesnice Vojvodovo v plevenském regionu požádalo o přesídlení 102 rodin.²² 99 z nich získalo požadovaný status reemigranta. Tři žádosti byly zamítnuty. Dva žadatelé byli manželé českých žen a třetí osoba byla ruského původu. Československé vojvodovské rodiny uvolnily ucelený pozemek první a druhé kategorie, který se stal státním majetkem.²³

Mezi 96 žádostmi o přesídlení, které podali obyvatelé obce Podem v plevenském regionu, bylo 5 žádostí českých svobodných žen, které se chtěly do vlasti vrátit se svými dětmi. Většina žádostí byla přijata kladně. Žádost byla zamítnuta pouze čtyřem Bulharům ze smíšených manželství. Pro tyto případy bylo nutné zvláštního povolení Rady ministrů.²⁴

Všem žadatelkám — ženám v domácnosti z Brašljanice v plevenském regionu, bylo přiznáno tzv. právo občana.²⁵ Žádosti obyvatel z Gorné Mitropole v témže regionu byly téměř všechny kladně vyřízeny. Byla to nejpočetnější skupina Slováků a Čechů, kteří opustili Bulharsko — 107 rodin. Někteří z nich se narodili v Jugoslávii. Není bez zajímavosti, že některé žádosti o přesídlení byly podány i po oficiálním ukončení programu. V roce 1951 vyjádřilo přání přestěhovat se dalších 51 domácností.

Zajímavá byla situace s přesídlením z vesnice Belica²⁶ v oblasti Isperrich. Příslušná komise povolila přesídlení 24 rodin. Většina z nich se narodila ve Vojvodovu a cestovali společně. Vlastnili 109 dekarů²⁷ pozemků v hodnotě 15 541 840 leva a 18 domů s 43,5 dekarů přidružených pozemků v hodnotě 6 562 840 leva. Tyto nemovitosti, v celkové hodnotě 22 104 330 leva, připadly státu.²⁸

19 Tamtéž.

20 Tamtéž, l. 1–12. Závěrečný Protokol ústřední společné československo-bulharské komise.

21 SUAP — MPSV, k. 336, 2502-1. CDA NRB, f. 89, op. 55, a. j. 630, l. 3.

22 Tamtéž, a. j. 695, l. 100.

23 Tamtéž, a. j. 617.

24 Tamtéž, a. j. 619, l. 28; a. j. 630, l. 4–5.

25 Tamtéž, a. j. 629.

26 Jedná se o omyl, obec se jmenuje *Belinci* (turecky *Akčelar*); pozn. překl.

27 1 *dekar* = 10 arů (1000 m²); pozn. překl.

28 Tamtéž, a. j. 603.

Češi a Slováci opouštěli i další bulharské vesnice: Dragomirovo ve svištovském regionu a Dolno Ezerovo v blízkosti Burgasu.

Zbývající žádosti podali obyvatelé měst. Největší počet žádostí byl ze Sofie — 91 domácností. V Plovdivu podalo žádost pět rodin, v Gorné Orjachovici šest, ve Varně jedna rodina, v Lomu a Plevenu pět rodin, ve Vidinu tři a dalších 13 žádostí bylo podáno v ostatních městech (*Статистически годишник на НРБ* 1959).

Společná komise vydávala nejčastěji tři typy rozhodnutí: uznání práva žadatelů na reemigraci, zamítnutí žádosti a žádosti o přesídlení, které musela rozhodovat Rada ministrů — jednalo se případy, které byly v rozporu s podmínkami československo-bulharské dohody.

První typ rozhodnutí se týkal asi 1 400 osob.²⁹ Do Československa byly přesídleny ve třech transportech mezi 29. říjnem a 23. lednem 1950. Tito lidé se usadili v obcích na jižní Moravě. Jednalo se o zahradníky a vinaře, což bylo při jejich umísťování zohledňováno.³⁰ Některé rodiny se následně přestěhovaly do těch oblastí, kde mohly vykonávat svou profesi.³¹

Komise neschválila všechny žádosti. Nejčastěji odmítala rodiny, ve kterých měla manželka český původ a manžel byl Bulhar. Neudělovala právo reemigranta osobám, které si během pobytu v Bulharsku ponechaly československé občanství. V těchto případech se bulharská strana necítila být povinna vyplácet majetek a zajistit těmto osobám přepravu.

V některých případech společná komise předkládala Radě ministrů návrh na povolení k vystěhování, a to bez ohledu na to, že žadatelé nesplňovali podmínky pro přesídlení. Nejčastěji se jednalo o Bulhary, kteří byli ženatí s Češkami nebo Slovenkami. 23. listopadu 1949 byl sestaven seznam těch, kteří mohli vycestovat s výsadami přesídlenců. Jednalo se o 31 rodin, po jedné nebo dvou z různých vesnic a devět rodin ze Sofie.³²

Krátká doba, ve které měla být reemigrace realizována, současně s příznivými podmínkami pro přesídlení, měly za následek situaci, kdy bylo podáno mnohem větší množství žádostí, než kolik bylo možné vyřídit do konce roku 1949. 27. ledna 1950, po oficiálním dokončení programu repatriací, byl podepsán dodatek ke smlouvě z 6. května 1949. Dodatek umožňoval podat žádost o přesídlení po původně stanovené lhůtě.³³ Dodatek podepsal Gr. Simovič a A. Kasabov. Dodatek ošetřoval činnost nové společné komise, přípravu transportů, pomoc reemigrantům apod.

Na základě této dohody mohlo pokračovat přijímání žádostí Bulharů českého a slovenského původu. Často se jednalo o příslušníky armády nebo o druhou generaci migrantů, kteří se již v Bulharsku narodili a měli bulharské občanství. Na konci roku 1950 přesídlilo v rámci této poslední vlny do Československa asi 500 osob.

29 To byla třetí největší skupina emigrantů, po nejpočetnějších skupinách, směřujících do Turecka a Izraele.

30 SUAP — MPSV, k. 336, 2502-1.

31 SUAP — MPSV, k. 416, dopis z 8. prosince 1949 s návrhem na druhotné přesídlení Čechů a Slováků, kteří byli přesídleni z Bulharska.

32 CDA NRB, f. 89, op. 55, a. j. 627, l. 17, Vyhláška Rady ministrů č. 3 z 28 listopadu 1949.

33 SUAP — MPSV, k. 336, VII, 2502-1.

Zajímavá je charakteristika repatriovaných Čechů a Slováků z pohledu mezinárodních politických a právních norem. Po druhé světové válce tvořily největší skupinu mezinárodních migrantů tzv. vysídlené osoby. Jednalo se o přísně vymezenou kategorii osob, vyhnaných přímo a násilně v důsledku válečných akcí německé fašistické armády a její správy: mladí lidé odvezení na práci, obyvatelé zničených obcí, evakuovaní a vyhnaní do exilu. Konec války jim dal příležitost vrátit se do míst svého původu (Dellot 1970; Georges 1976; Ginesy 1948, Herrmans 1948; *Les Migrations internationales* 1959; Murphy 1955; Chapotot 1949, atd.). Byli mezi nimi i Češi a Slováci. Byli první, kdo se vrátili, většinou z okolních zemí. Jejich přesídlení bylo financováno řadou mezinárodních organizací vytvořených OSN nebo několika zúčastněnými státy.

Reemigranti z Bulharska a také z Rumunska, Sovětského svazu a dalších států, neměli status „vysídlených osob“. Usadili se v příslušných zemích dlouho před válkou. Válka jejich situaci nezměnila a jejich přesídlení proběhlo výrazně později po jejím konci, a to na základě zvláštních dohod mezi Československem a dalšími státy. Tito migranti nebyli pod mezinárodní ochranou. Organizace jejich přesídlení byla realizována výhradně zainteresovanými zeměmi.

Migrační vlny Bulharů a dalších cizinců po druhé světové válce byly různorodé. Mezi Bulharskem, Jugoslávií a Řeckem se vytvářely migrační toky, z Bulharska odcházeli Turci a Židé, z politických důvodů se vystěhovali i někteří Bulhaři. Ve srovnání s ostatními migranty se Češi a Slováci stěhovali za nejvýhodnějších podmínek a neměli problém adaptovat se na novou situaci.

LITERATURA

- Auerhan, J. 1921. *Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Maďarsku a Bulharsku*. Praha: Melantrich.
- Dollot, L. 1970. *Les migrations humains*. Paris: Presses Univ. de France.
- Georges, P. 1976. *Les migrations internationales*. Paris: Presses Univ. de France.
- Ginesy, R. 1948. *La seconde guerre mondiale et les déplacements de population*. Paris: A. Pedone.
- Herrmans M. R. 1948. *Personnes déplacées (repatriés, disparus, réfugiés)*. Bruxelles: Marie-Julienne.
- Chapotot R. N. 1949. „Les Nations Unies et les Réfugiés: le Maintien de la Paix et le Conflit de Qualifications entre l'Ouest et l'Est“ *International Affairs* 25 (4): 513–514.
- Les Migrations Internationales 1945–1957*. 1959. Genève: Bureau International du Travail.
- Michalko, J. 1936. *Naši v Bulharsku: pädesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov*. Brašljanica, Bulharsko: Ján Michalko.
- Murphy H. B. M. 1955. *Personnes déplacées*. Paris: Unesco.
- Pospíšil, V. (red.) 1929. *Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku, 1868–1928*. Sofie: Družstvo Československého Národního Domu T. G. Masaryka v Sofii.
- Sanakojev, Š. P., Cybulevskij, B. L. (ed.) 1973. *Teherán — Jalta — Postupim: sborník dokumentů*. Praha: Svoboda.
- Solomon, R. 1963. *Les réfugiés*. Paris: Presses Universitaires De France.
- Svetoň, J. 1943. *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- *
- Държавен вестник, бр. 267, 17 ноември 1949.
- Работническо дело, бр. 98, 27. април 1948.
- Статистически годишник на НРБ, 1959.
- София: Централно статистическо управление при МС.